

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικῶν σπουδῶν

Χ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Ὁ ἱστορικός καί ὁ κυρίαρχος ANNA MAXAIPA, Ἡ γαλλική σχολή πολιτικῆς οἰκονομίας ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ, Henri-Jean Martin: ἓνας μύστης τῆς ἱστορίας τοῦ βιβλίου ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΕΗ, Ὁ Br. Geremek καί ἡ ἱστορία τοῦ κοινωνικοῦ περιθωρίου Α. ΡΙΖΟΣ, Τό δουλεμπόριο, ἡ ἐρήμωση τῆς Ἀνατολικῆς Θεσσαλίας καί οἱ Ὀθωμανοί Δ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀγαλίκι Γ. Μ. ΒΛΑΧΟΣ, Αὐλέμονας Κυθήρων: σταθμός ἀνεφοδιασμοῦ καί καταφύγιο ἱστιοφόρων ΜΑΡΙΛΙΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ὁ Fr. Thiersch καί ἡ ἀποκατάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ, Ἡ ὀθωμανική μαρτυρία γιά τίς ἐκδόσεις τοῦ Εὐαγγελينوῦ Μισσηλίδη ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΥΛΩΝΑΚΗ, Κινηματογράφος καί ἐπιχειρηματικότητα Κ. ΒΙΓΚΛΑΣ, Οἱ ἀπόκρυφες γνώσεις τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ YURA KONSTANTINOVA, Ὁ ἐλληνοτουρκικός πόλεμος τοῦ 1897 στὸν βουλγαρικό τύπο ΧΡΟΝΙΚΟ: Μνήμη Χρήστου Παπουτσάκη ~ Σύγκρουση, μεταφορές τῆς μνήμης καί ἡ ἀναδιαμόρφωση τῆς Εὐρώπης ~ Τό ἱστορικό περιοδικό ὡς ἐργαστήρι παραγωγῆς ἱστορίας ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ: Γ. Τσεβᾶς, Π. Νοῦτσος, Ν. Μαραντζίδης - Γ. Ἀντωνίου, Ἰωάννα Παπαθανασίου ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Ρίκα Μπενθερίστε, Π. Γουναρίδης, Π. Κ. Ἰωάννου, Ν. Ε. Καραπιδάκης, Ν. Σεβαστάκης

50

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΜΕΛΙΣΣΑ

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΜΠΕΝΑΚΗ

Ἀγαλίκι

Ὁ ὅρος ἀγαλίκι ἐντοπίζεται σέ ἐλληνικές πηγές τῆς ἐποχῆς τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, κατά κύριο λόγο τῆς Ἡπείρου, ἀλλά καί ἄλλων περιοχῶν τῆς σημερινῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Εἶναι μία ἀπό τίς πολυάριθμες λέξεις τοῦ ἐξειδικευμένου λεξιλογίου πού σχετίζεται μέ τή γαιοκτησία, τίς γαιοκτητικές σχέσεις καί τό φορολογικό σύστημα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐρμηνεία του παρουσιάζει προβλήματα καί ἔγινε ἀφορμή παρανοήσεων, καθὼς, ὅπως καί σέ ἄλλες ἀνάλογες λέξεις, τό περιεχόμενό της δέν προσδιορίζεται μέ εὐκρίνεια. Ἡ ἀσάφεια μάλιστα ἐπιτείνεται μέ τίς μεταβολές πού ὑπέστη τό νόημα τοῦ ὅρου στήν πάροδο τοῦ χρόνου, ἀλλά καί ἀπό τίς παραλλάσσουσες νοηματοδοτήσεις τῆς λέξης σέ διαφορετικούς τόπους ἢ διαφορετικά περιβάλλοντα.

Τό ἀγαλίκι εἶναι παράγωγο τῆς λέξης ἀγάς (ağa), πού ἀπαντᾷ συχνά στά κείμενα τῆς ὀθωμανικῆς περιόδου, παρέμεινε δέ σέ χρήση καί στή νέα ἐλληνική, τόσο μέ τήν ἱστορική της ἔννοια, αὐτή τοῦ ἀξιωματοῦχου τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης, ὅσο καί μέ συνεκδοχικές ἢ μεταφορικές χρήσεις (ἐνός προσώπου πού φέρεται δεσποτικά ἢ πού ζεῖ μέ οἰκονομική ἄνεση, τρυφηλότητα καί χωρίς ἔγνοιες)¹. Ἀγάς, στό πλαίσιο τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας, σήμαινε κύριος, ἀρχηγός, ἀλλά καί γαιοκτήμονας, ἐνῶ συχνά χρησιμοποιεῖται σέ συνδυασμό μέ ἄλλες λέξεις προκειμένου νά δηλώσει τόν ἐπικεφαλῆς ἐνός θεσμοῦ ἢ τόν ὑπεύθυνον μίας δραστηριότητος. Μέχρι τήν περίοδο τῶν ὀθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων ὁ τίτλος ἀποδιδόταν κυρίως σέ ἀξιωματοῦχους τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας, ἀργότερα ὁμως συνόδευε καί πρόσωπα τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ².

Ἡ προσθήκη τῆς κατάληξης -λίκι στήν ἐλληνική ἀπόδοση τῶν τουρκικῶν ὀρων, συχνά –ὄχι ὁμως καί κατ' ἀποκλειστικότητα– δηλώνει τό ἀξίωμα, ἀλλά καί τήν περιφέρεια ἀρμοδιότητος κάποιου Ὄθωμανοῦ ἀξιωματοῦχου. Τή χρήση αὐτή συναντᾶμε σέ λέξεις ὅπως πασαλίκι, βοεβοδαλίκι, μουσελμλίκι, καδηλίκι κ.ἄ., ἀλλά καί στόν ὅρο μπεϊλίκι, πού παρουσιάζει περισσότερες ἀναλογίες μέ τό

1. Βλ. ἐνδεικτικά: *Λεξικόν τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης*, τ. 1, Ἀθήνα, ἐκδ. Πρωΐα, 1933, σ. 24· Ἐμμ. Κριαρᾶς, *Νεοελληνικό λεξικό τῆς σύγχρονης δημοτικῆς γλώσσας*, [Ἀθήνα 1995], σ. 6· Γ. Παμπινιώτης, *Λεξικό τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας*, Ἀθήνα 1998, σ. 49.

2. H. Bowen, «Ağa», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Leiden - Παρίσι 1975, σ. 253-254.

αγαλίκι, λόγω της πολυσημίας του αξιώματος του μπέη από τό όποιο προέρχεται³. Ή μορφή λοιπόν της λέξης συντέλεσε στή δημιουργία της εσφαλμένης έντύπωσης ότι αγαλίκι σήμαινε είτε τή διοικητική περιφέρεια ενός αγά είτε άπλως τήν ιδιότητα του αγά⁴.

Ή παρανόηση αυτή μάλιστα έχει παλαιές ρίζες. Έντοπίζεται ήδη στήν όθωμανική εποχή, καθώς μέ τήν παραπάνω έρμηνεία ό όρος άπαντά σέ ταξιδιωτικά κείμενα, έγκυκλοπαίδειες καί λεξικά των άρχων του 19ου αιώνα. Γιά παράδειγμα, τό 1824, σέ λήμμα της Έγκυκλοπαίδειας *Britannica*, αναφέρεται ότι οί έπαρχιακές διοικήσεις στήν Ελλάδα φέρουν ιεραρχικά τίς όνομασίες *pashalik*, *musselimlik*, *ağalik*, *vaivodalik*, καί διοικούνται άντιστοιχώς από πασάδες, μουσελίμηδες, αγάδες καί βοεβόδες⁵. Τήν ίδια διαίρεση υίοθετοϋσε λίγα χρόνια νωρίτερα, σέ βιβλίο του γιά τήν κατάσταση της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, καί ό Th. Thordon, μέ τήν άπόκλιση ότι θεωροϋσε τό αγαλίκι ως τή μικρότερη διοικητική μονάδα⁶. Ό J. Konder, στόν ταξιδιωτικό όδηγό πού εξέδωσε τό 1830, αναφερόμενος καί αυτός στό διοικητικό σύστημα της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, μιλοϋσε γιά τά αγαλίκια ως περιοχές δικαιοδοσίας ισχυρών οίκογενειών, όπως οί Καραοσμάνογλου στή Μ. Ασία καί οί Έβρενός στή Μακεδονία, όπου είχαν μετατρέψει τήν άρχική σουλτανική παραχώρηση σέ σύστημα κληρονομικής διαδοχής⁷. Κάπως διαφορε-

3. M. T. Gökbilgin - R. Le Tourneau, «Beylik», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 1, Leiden - Παρίσι 1975, σ. 1226· L. Bazin - H. Bowen, «Beg ou Bey», στό *ίδιο*, σ. 1193-1194.

4. Ή ποικιλία των έρμηνειών της λέξης άποτυπώνεται καί σέ σύγχρονα λεξικά. Τό λεξικό του J. Redhouse, *Turkish/Ottoman-English dictionary*, Ισταμπούλ 2000, σ. 19, δίνει τίς έρμηνείες: «τό καθεστώς καί ή κατάσταση ενός αγά», «γενναιοδωρία», «ύπερηφάνια», ενώ καταγράφει καί τόν όθωμανικό όρο *ağalik hakkı* (: δικαίωμα αγαλικίου) τόν όποιο έρμηνεύει ως «όφειλή πού λαμβάνεται από τόν αγά σέ περίπτωση δήμευσης καί εκ νέου παραχώρησης κρατικής γής». Ό όρος *ağalik hakkı* περιλαμβάνεται επίσης στό λεξικό όθωμανικών όρων του Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1993, σ. 23, όπου προτείνεται μία μάλλον ταυτόσημη έρμηνεία: φόρος πού καταβάλλεται πρός τούς κατόχους τιμαριών, ζιαμετιών ή χασίων στήν περίπτωση μεταβίβασης γής, ή όποία έχει μείνει αδιάθετη μετά τόν θάνατο του καλλιεργητή πού τή νεμόταν (τή σχετική πληροφορία όφείλω στή συνάδελφο Ειρήνη Καλογεροπούλου). Σέ σύγχρονα τουρκοελληνικά λεξικά προτείνονται ως έρμηνείες της λέξης *ağalik* «τό αξίωμα του αγά», «φέουδο», «άρχοντιά»· βλ. F. Tuncay, Λ. Καρατζάς, *Türkçe Yunanca sözlük - Τουρκοελληνικό λεξικό*, Αθήνα, εκδ. Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών καί Πολιτισμού, 2000, σ. 10.

5. B.B.B. [Ch. Maclaren], «Greece», *Supplement to the forth, fifth and sixth editions of the Encyclopaedia Britannica*, τ. 4, Έδμυβούργο 1824, σ. 579. Ός διοικητική διαίρεση αναφέρεται επίσης τό αγαλίκι στό Malte Brun, *Précis de la géographie universelle*, νέα έκδοση, τ. 7, Παρίσι 1836, σ. 720.

6. Th. Thordon, *The present state of Turkey*, τ. 1, Λονδίνο 1809, σ. 155.

7. J. Konder, *The modern traveler*, τ. 14, Λονδίνο 1830, σ. 9-10. Τό αγαλίκι, ως περιοχή έξουσίας ισχυρών όθωμανικών οίκογενειών, χωρίς νά διευκρινίζεται άν πρόκειται γιά διοικητική μονάδα ή άτυπη περιφέρεια επιρροής, έχει χρησιμοποιηθεί γιά τή Μακεδονία καί από τή σύγχρο-

τικά προσέλαβε τό άγαλίκι ό άμερικανός D. Urquhart, ό όποιος, άναφερόμενος στό χωριό Battis (πιθανόν Μπασισλή, σήμ. Άνω Σχολάριο, έπαρχίας Θεσσαλονίκης), γράφει ότι κάθε οίκογένεια πλήρωνε 50 πιάστρα γι' αυτό πού όνομαζόταν άγαλίκι, δηλαδή τά έξοδα τής τοπικής κυβέρνησης («for what is called aǵalik or the expenses of local government»)⁸. Τόν όρο aǵalik χρησιμοποιεί καί ό M. Cousinery, άναφερόμενος στό άξίωμα του άγᾶ τής Άττάλειας, διοικητή τής πόλης καί του κάστρου τής, όταν περιγράφει τήν άπόπειρα κληρονομικής διαδοχής άπό τόν γιό του καί τήν αντίδραση τής Ύψηλης Πύλης («le fils aine de cet aga, ayant demandé suivant l'usage, l'investiture de l'Agalik, héréditaire dans sa famille»)⁹.

Πέραν όμως τών παρανοήσεων πού όφείλονταν στήν έλλειπή ή φευγαλέα γνώση τών ξένων πού μιλούν γιά τά όθωμανικά πράγματα, στό ίδιο τό όθωμανικό θεσμικό πλαίσιο ό όρος άγαλίκι δέν χρησιμοποιήθηκε πάντοτε καί παντού μέ τήν ίδια έννοια. Άντίθετα μάλιστα, άνάλογα μέ τά συμφραζόμενα, τό νόημα τής λέξης έμφανίζεται διαφορετικό. Στό στενό περιβάλλον τής Ύψηλης Πύλης ό όρος aǵalik χρησιμοποιείτο γιά νά προσδιορίσει τό άξίωμα του «γενιτσερί άγᾶ», του διοικητή τών γενιτσάρων, πού είχε καί τήν ευθύνη άστυνόμευσης του παλατιού του σουλτάνου καί ευρύτερα τής Κωνσταντινούπολης¹⁰. Στόν τομέα του έμπορίου, στά μέσα του 18ου αιώνα, ισχυροί τοπικοί άγιάνηδες φέρονται νά άπαιτούν καί νά εισπράττουν ένα χρηματικό ποσό επί τών διακινούμενων έμπορευμάτων, πού χαρακτηρίζεται «δικαίωμα του άγᾶ» ή aǵalik¹¹. Στή Βοζνία καί Έρζεγοβίνη, κατά τόν 18ο αιώνα, οί γαίες τίς όποίες είχαν άποκτήσει τοπικοί κυβερνητικοί καί στρατιωτικοί άξιωματούχοι (άγάδες), διακρίνονταν σέ δύο κατηγορίες, πού θυμίζουν τή διάκριση τιμαρίων καί τσιφλικιών: τά *άγαλίκια*, όπου οί άγρότες διατηρούσαν τά παραδοσιακά τους δικαιώματα πού άφορούσαν τή χρήση τής γής καί τίς άπαιτούμενες πληρωμές, καί τά *μπεηλίκια*, όπου οί καλλιεργητές ήταν

νη βιβλιογραφία: βλ. γιά παράδειγμα Ν. Σβορώνος, *Τό έμπόριο τής Θεσσαλονίκης τόν 18ο αιώνα*, Έλληνική Μετάφραση, Άθήνα 1996, σ. 32 καί 51.

8. D. Urquhart, *The spirit of the East*, τ. 2, Φιλadelphία 1839, σ. 38.

9. M. E. M. Cousinery, *Voyage dans le Macédoine*, τ. 2, Παρίσι 1831, σ. 10.

10. H. A. R. Gibb - H. Bowen, *Islamic society and the West*, τ. 1, Oxford University Press, 1967, σ. 61 καί 315· στήν έλληνική μετάφραση του έργου, κατά τή γνώμη μου όρθά, τό άξίωμα δέν έχει άποδοθεί ως άγαλίκι: *Η ισλαμική κοινωνία καί ή Δύση*, Μετάφραση-σχόλια: Ήλ. Κολοβός, τ. 1, Άθήνα 2005, σ. 115-116, 392.

11. G. Veinstein, «On the çiftlik debate», φωτ. άνατύπωση στόν τόμο *État et société dans l'Empire Ottoman, XVIe - XVIIIe siècles. La terre, la guerre, les communautés*, έκδ. Variorum, 1994, σ. 51. Ό ίδιος, «Ayan de la région d'Izmir et le commerce du Levant (deuxième moitié du XVIIIe siècle)», *État et société*, ό.π., σ. 138-139, άναφέρεται στήν περίπτωση του Καραοσμάνογλου, πού φέρεται τό 1753 νά εισπράττει ως άγαλίκι 4 παράδες σέ κάθε κοιλό σταριού πού φορτώνεται σέ γαλλικά πλοία στό λιμάνι τής Σμύρνης.

ἐνοικιαστές τῆς γῆς καί ἐργάζονταν ὑπό χειρότερες συνθήκες¹². Στά κατάστιχα κατανομῆς τῶν τοπικῶν ἐξόδων τοῦ καζᾶ τῆς Σόφιας μνημονεύεται ἐπίσης ὁ ὅρος ἀγαλίκι ἀνάμεσα στίς ἀμοιβές πού λαμβάνουν οἱ τοπικοὶ ἀγιάνηδες γιὰ τίς ὑπηρεσίες πού παρέχουν¹³.

Στίς ἐλληνικές πηγές, στὸν ὄψιμο κυρίως 18ο αἰώνα, μὲ τὸν ὅρο ἀγαλίκι χαρακτηρίζονταν συμφωνίες παροχῆς προστασίας, τίς ὁποῖες συνήπταν ἔναντι ἀμοιβῆς οἱ κάτοικοι τῶν χριστιανικῶν χωριῶν μὲ ἰσχυροὺς μουσουλμάνους, πού ἐνίοτε ἀνέθεταν τὸ ἔργο αὐτὸ σέ τοπικὸ ἀντιπρόσωπό τους¹⁴. Ἐνδεχομένως ἡ πρακτικὴ αὐτὴ εἶχε ξεκινήσει στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, γενικεύτηκε ὁμως κοντὰ στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα¹⁵. Ἡ ἀμοιβὴ αὐτὴ ἀρχικά ἦταν ἐτήσια καί χρηματικὴ, μὲ τὴν ἀπόδοδο ὁμως τοῦ χρόνου μετατράπηκε σέ καταβολὴ τμήματος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς¹⁶. Μιὰ ἀπὸ τίς πρῶτες περιοχές ὅπου μαρτυρεῖται ὅτι ὑπῆρξε διαδεδομένη ἡ πρακτικὴ τοῦ ἀγαλικίου ἦταν τὰ χωριά τῆς Ρίζας καί τῆς Ζαγοράς, στὰ ἀνατολικά τοῦ Ἀργυροκάστρου. Οἱ ἐκεῖ χριστιανοὶ κάτοικοι τῶν χωριῶν, πιεσμένοι ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς μουσουλμάνους ἀγάδες τῆς περιοχῆς –ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν καί οἱ πρόγονοι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ– ἀναγκάστηκαν νὰ προσφύγουν στὴν προστασία τους ἔναντι ἐτήσιας εἰσφορᾶς σέ χρῆμα καί κατόπιν σέ τμῆμα τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία ὁμως, μὲ τὴν ἀπόδοδο τοῦ χρόνου, ἀπέκτησε μόνιμο χαρακτῆρα, μετατράπηκε στὴν πρᾶξι σέ ἔνδειξη ὑποτέλειας, ἀκόμη περαιτέρω δὲ καί σέ μορφὴ ἰδιοκτησιακοῦ δικαιώματος¹⁷.

12. Barbara Jelavich, *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth century*, Cambridge University Press, 1983, σ. 89.

13. Evgenij Radusev, «Les dépenses locales dans l'Empire Ottoman au XVIIIe siècle (selon les données de registres de cadi de Ruse, Vidin et Sofia)», π. *Études Balkaniques*, τ. 16/3, 1980, σ. 84.

14. Ὁ Ἰω. Λαμπρίδης *Ἑπειρωτικὰ Μελετήματα*, τχ. 2, Ὁ Τεπελενλής Ἀλῆ πασᾶς, Ἀθήνα 1887, στὸ *Ἑπειρωτικὰ Μελετήματα*, Ἰωάννινα 1993, σ. 7-9· Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι καί Σουλιῶτες*, Ἀθήνα 1998, σ. 243· Χαρ. Γκούτος, *Ἡ ἐπαρχία τῆς Κόνιτσας καί ἡ Μόλιστα ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 2003, σ. 42-43· Μιχ. Κοκολάκης, *Τὸ ὕστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χῶρος, διοίκηση καί πληθυσμὸς στὴν Τουρκοκρατούμενη Ἑπείρο (1820-1913)*, Ἀθήνα 2003, σ. 67-68.

15. Ἰω. Λαμπρίδης, ὁ.π., σ. 8-9, ὅπου ἀναφέρει καί σχετικὰ παραδείγματα χωριῶν χωρὶς ὁμως τεκμηρίωση.

16. Π.Α.Π. [Π. Ἀραβαντινός], *Χρονογραφία τῆς Ἑπείρου τῶν τε ὁμῶρων Ἑλληνικῶν καί Ἰλλυρικῶν περιοχῶν*, τ. 1, φωτ. ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1969 (1856), σ. 239-240. Γιὰ τίς πρακτικὲς προστασίας καί τίς ἐπιπτώσεις τους στὰ χωριά τῆς περιοχῆς βλ. ἐπίσης Βάσω Ψιμούλη, «Σουλιῶτες: βοσκοὶ καί ἄρπαγες», π. *Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 24-25, 1996, σ. 29-32.

17. Σπ. Π. Ἀραβαντινός, *Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τοῦ Τεπελενλή*, τ. 1, φωτομνημ. ἐπανεκδόση, Ἀθήνα 2000 (1895), σ. 5-6 καί Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι*, ὁ.π., σ. 317. Βλ. ἐπίσης Ἰωακείμ Μαρτινιανός, *Ἡ Μοσχόπολις 1330-1930*, Ἐπιμέλεια: Στ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 167-169, ὅπου περιγράφεται μιὰ ἀνάλογη διαδικασία γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Μοσχόπολης. Ἡ τοπικὴ παραδοσιακὴ ἱστοριογραφία ἐπαναλαμβάνει ἐπίσης συχνὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Σπ. Ἀραβαντινοῦ σχετικὰ μὲ τὸ ἀγαλίκι, μὲ τρόπο γενικευτικὸ ὁμως καί προφανῆ σκοπὸ ὄχι τόσο τὴν κατανόηση

Οί ὄροι πληρωμῆς τοῦ ἀγαλικίου συνδέονταν μέ τήν ἰσχὺ τῶν προσώπων πού τό ἀποσποῦσαν καί τήν ἀδυναμία ἐκείνων πού ἀναγκάζονταν νά τό καταβάλλουν. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλή πασάς εἶχε ἐφαρμόσει, ἤδη στά πρώιμα χρόνια τῆς δρᾶσης του, συχνά τήν πρακτική αὐτή, στό πλαίσιο μιᾶς διαδικασίας ἐπιβολῆς πού ὁδηγοῦσε ἐντέλει στήν τσιφλικοποίηση τῶν χωριῶν. Σέ ἓνα πολύ ἐνδιαφέρον συμφωνητικό τοῦ εἵδους αὐτοῦ, πού συντάχθηκε στίς 15 Μαρτίου 1788, στίς ἀπαρχές δηλαδή τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ στήν περιοχή, οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ Κάτω Σουδενά δηλώνουν ὅτι «ἐκάμαμαν τό χωριό μας ἀγαλίκι εἰς τόν ὑψηλότατον καί πολυχρονεμένον Ἀλή πασιᾷ ἐφέντη μας διά γρόσια διακόσια». Ὡς αἰτία τῆς πράξης τους προβάλλουν τήν ἀκόλουθη: «διά νά μᾶς κοιτάζει τό κάθε παράπονον τοῦ χωριοῦ, τόσο διά τούς σπαῆδες τόσο διά τό χάρτζι ἀπό τή διάβα»¹⁸. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ Κάτω Σουδενίτες προσπαθοῦν μέ τό ἀγαλίκι νά προστατευτοῦν ἀπό τίς αὐθαιρεσίες τῶν τοπικῶν τιμαριούχων καί ἀπό τίς ὑπερβολικές ἀπαιτήσεις γιά ἔξοδα διέλευσης πού φαίνεται ὅτι βάρυναν τό χωριό τους, ἐνδεχομένως λόγω αὐθαιρεσιῶν τῶν ὑπεύθυνων γιά τή φύλαξη τῶν δερβενίων.

Παρότι οἱ ἀναφορές στό ἀγαλίκι δέν ἀποσαφηνίζουν πλήρως τή φύση του, ἡ συνάφειά του μέ τήν ἐνοπλή προστασία, καί εἰδικότερα τά δερβένια, ἐντοπίζεται καί σέ ἄλλα τεκμήρια. Γιά παράδειγμα, τό δερβενοχώρι Πισοδέρι Φλωρίνης, φέρεται νά μετατράπηκε σέ τσιφλίκι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅταν αὐτός κατάφερε νά ἀποσπάσει τή διαχείριση τοῦ δερβενίου ἀπό τούς ντόπιους. Τό τσιφλίκι-δερβένι ἦταν πλέον ὑπόχρεο νά τοῦ καταβάλλει ἀγαλίκι, πού τό 1820 ἀνερχόταν σέ 2.500 γρόσια ἐτησίως¹⁹. Στό ἴδιο κλίμα, τό 1794 ὁ Ἀλῆς καλεῖ τούς προεστούς τοῦ Ματσουκίου «νά δώσητε ἀπό τό ἀγαλίκι τοῦ Ματζοκιοῦ γρόσια 300, ἤγουν τριακόσια, τοῦ Ζολφακάρη τοῦ Μουνκτάραγα Ζαρκαλή»²⁰, ἐνῶ τό 1809, κάποιος Ἱμπραήμης, πιθανόν ἀγιάνης τῆς Βέροιας, ἐνημερώνει τόν Ἀλή πασά ὅτι ἔχει καταβάλει 1.500 γρόσια ἀγαλίκι ἱκράμι σέ κάποιον Πechλιβάναγα, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μέ τίς ἐντολές τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐτοίμαζε ἀσκέρι²¹. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ χαρακτηρι-

τοῦ φαινομένου, ὅσο τήν διεκτραγώδηση τῶν δεινῶν τῶν χριστιανῶν ἀπό τούς Τούρκους· βλ. ἐνδεικτικά Ν. Πατσέλης, «Τό τιμαριωτικόν σύστημα εἰς Ἡπειρον ἐπὶ Τουρκοκρατίας», π. *Ἡπειρωτική Ἔστιά*, τ. 16, 1967, σ. 172· Β. Κραψίτης, *Ἡ ἱστορία τῆς Παραμυθιάς*, Ἀθήνα 1991, σ. 90-92.

18. Β. Παναγιωτόπουλος, μέ τή συνεργασία τῶν Δ. Δημητρόπουλου καί Π. Μιχαήλαρη, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ Συλλογῆς Ι. Χωτῆς Γενναδεῖον Βιβλιοθήκης τῆς Ἀμερικάνικης Σχολῆς Ἀθηνῶν*, τ. 1, 1742-1808, Ἀθήνα 2007, σ. 22-23, ἔγγρ. 9.

19. Hamiyet Sezer, «Tepedelenli Ali pasa'nin ciftlikleri uzerine bir arastirma», π. *Belleten*, τχ. 62, 1998, σ. 90 (καί ἑλλην. μετάφραση ἀπό τήν Εἰρήνη Καλογεροπούλου στήν ἠλεκτρονική διεύθυνση www.eie.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorumbalk-gr.html, στό πλαίσιο τῆς ψηφιακῆς βιβλιοθήκης «Instrumenta Studiorum Balkanica» τοῦ Ἰνστιτούτου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν).

20. Βλ. Δημ. Καλούσιος, *Τό Ματσούκι Ἰωαννίνων Βλαχοχώρι στά Τζουμέρκα τῆς Πίνδου*, Α', *Ιστορικά*, Ματσούκι 1994, σ. 44.

21. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, ὁ.π., τ. 2, 1809-1817, σ. 43-44, ἔγγρ. 459.

σμός του ἀγαλικίου ὡς ἱκράμι, δηλαδή δῶρο, προσφορά, δηλώνει τὸν ἔκτακτο χαρακτήρα τῆς καταβολῆς, πού σχετίζεται μέ τή συγκρότηση τοῦ ἔνοπλου ἀποσπάσματος.

Ἡ συνάφεια τοῦ ἀγαλικίου μέ τήν ἔνοπλη προστασία ἀποτυπώνεται ἀκόμη καί σέ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖες, λόγω ἀδυναμίας βαθύτερης κατανόησης τῶν ὀθωμανικῶν πραγμάτων, φαίνεται, ὅπως ἀναφέρθηκε καί παραπάνω, νά ταυτίζουν τὸ ἀγαλίκι μέ κάποιον τύπου διοικητικῆς περιφέρειας, ὑπὸ τήν ἡγεσία ἑνὸς ἀγᾶ. Ἔτσι ὁ Félix Beaujour γράφει, ἀναφερόμενος στήν πεδιάδα τῶν Σεργῶν: «Ces villages sont distribués par groupes de trente à quarante en Agaliks. L'aga perçoit sur ses vassaux la dîme du coton, et est obligé, en temps de guerre, de conduire un certain nombre d'hommes à l'armée. Les plus considérables de ces Agaliks, sont ceux de Drama, de Zigna et des Sérés»²². Μέ τήν παρουσία ἐνόπλων, παρὰ τήν παρανόηση πού ἐνδεχομένως κάνει, συνδέει τὸ ἀγαλίκι καί ὁ W. M. Leake, ὅταν γράφει ὅτι τὰ χωριά Ζάγκο (ἐπαρχίας Τρικάλων) καί Τζιγιότι (σήμερ. Φαρκαδῶνα ἐπαρχίας Τρικάλων) ἀποτελοῦσαν ἀγαλίκι τοῦ Μουχτάρ πασᾶ, ὁ ὁποῖος, ἐκτός ἀπὸ τὰ βασιλικά δοσίματα, λάμβανε ἀπὸ αὐτά μία ἐτήσια συνεισφορά, χάριν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὸν στρατωνισμό Ἀλβανῶν στρατιωτῶν²³. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Leake θυμίζει τὴν περίπτωση τῶν Κάτω Σουδενῶν, ὅπου στή σύσταση ἀγαλικίου οἱ κάτοικοι ὁδηγήθηκαν, ὅπως εἶδαμε, καί ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις γιὰ τὰ ἔξοδα διέλευσης τῶν ἐνόπλων.

Ἡ διατύπωση «ἐκάμαμαν τὸ χωριό μας ἀγαλίκι» τήν ὁποία χρησιμοποιοῦν οἱ κάτοικοι τῶν Κάτω Σουδενῶν στό συμφωνητικό τοῦ 1788, πού ἀναφέρθηκε παραπάνω, μοιάζει νά ὑποδηλώνει ὅτι τὸ ἀγαλίκι εἶναι περισσότερο μία κατάσταση ὅπου περιπίπτει ἓνα χωριό. Σέ ἄλλες περιπτώσεις ὅμως ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιὰ νά δηλώσει μία καταβολή – συνήθως χρηματικὴ – ἢ ὁποία ἔχει ἐνταχθεῖ στίς συνήθεις οἰκονομικὲς ὑποχρεώσεις ἑνὸς οἰκισμοῦ. Γιὰ παράδειγμα, στίς 14 Σεπτεμβρίου 1809, ὁ νέος ὑπενοικιαστής τῶν προσόδων τῶν τσιφλικιῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Γράβανη καί Κοκοτούζι Ἀργυροκάστρου πληροφορεῖται ἀπὸ ἐμπιστευτικὴ ἐπιστολὴ ὅτι οἱ παραδοσιακὲς ὑποχρεώσεις τῶν χωριῶν πρὸς αὐτόν εἶναι: 45 φορτώματα, 180 γρόσια ἀγαλίκι, 180 γρόσια ἀβαῖτι (: τυχερά) ἀπὸ τῆ Γράβανη καί ἐπιπλέον κάποια κριάρια καί βελόντζες, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ σπαχῆς τους ἐξακολουθεῖ νά λαμβάνει ὡς τιμαριωτικὴ προσόδο 9 φορτώματα²⁴. Ἡ ταυτόχρονη καταβολὴ τιμαριωτικῆς προσόδου καί ἀγαλικίου διαψεύδει τήν ἀπόφαση τοῦ Β. Δ. Ζώτου (Μολοσσοῦ), ὁ ὁποῖος, στό β' μισό τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔγραφε ὅτι οἱ ραγιαδες πλήρωναν στοὺς χριστιανούς καί μωαμεθανούς γαιοκτήμονες «τὸ ἀγαλίκι ἢ τὸ μπειλίκι, τὸ πάλαι λεγόμενον σπαῖλίκι καί κεσί-

22. Félix Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce*, τ. 1, Παρίσι 1800, σ. 55-56.

23. W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, τ. 1, Λονδίνο 1835, σ. 432.

24. Β. Παναγιωτόπουλος, *Αρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, ὁ.π., τ. 2, σ. 100-101, ἔγγρ. 503.

μι»²⁵. συνιστά επίσης μία ένδειξη ότι ακόμη και άνθρωποι που είχαν καλή γνώση του τόπου και έζησαν πολύ κοντά στη λειτουργία των μορφωμάτων αυτών, βρίσκονταν σε αδυναμία να σχηματίσουν μία διανυγή εικόνα μέσα στη χαώδη κατάσταση που χαρακτήριζε το καθεστώς γαιοκτησίας και τις ποικιλόμορφες γαιοκτητικές σχέσεις στην όψιμη όθωμανική περίοδο.

Στό ίδιο νοηματικό περιβάλλον, αλλά σε μία περιοχή ευρύτερη του ενός μονωμένου χωριού, εντάσσεται και μία μαρτυρία από την Πελοπόννησο. Οί πρόκριτοι της Πάτρας Νικόλαος Λόντος και Γεράσιμος Μαντζαβίνος, σε επιστολή που στέλνουν στις 17 Ιουλίου 1817 προς τον Μουσταφάμπεη εφέντη «καποντζίμπαση της κραταιάς βασιλείας», έναν όθωμανό άξιωματούχο που κατείχε προσόδους της περιοχής τους, διεκτραγωδούν την οικονομική κατάσταση των κατοίκων των οποίων ή άγροτική παραγωγή επλήγη από δυσμενείς καιρικές συνθήκες και αναφέρουν: «ἐπειδή και τό σεντούκι της πολιτείας μας έχει πληρωμένα τριών χρονών άγαλίκι της μεγαλοενδοξότητός σας, έχει και πληρωμένα εις Βασιλεύουσιν έξήντα τόσες χιλιάδες γρόσια, και από μουκατά ένας παράς δέν έπεσε μέσα εις τό σεντούκι, καθώς σās είναι γνωστόν τί νά ειπούμε του κόσμου εφένδη μου;»²⁶. Τό άγαλίκι συνεπώς διακρίνεται σαφώς από τους έπίσημους φόρους που όφείλει ή περιφέρεια προς την Ύψηλή Πύλη, είναι όμως μία ετήσια χρηματική όφειλή προς έναν τοπικό όθωμανό άξιωματούχο²⁷.

Ρητή αναφορά στην πληρωμή άγαλικίου ως χωριστής ετήσιας χρηματικής υποχρέωσης εντοπίζεται και σε έξοφλητική απόδειξη του έτους 1813, μέ την όποία ό γιός του Άλη, Σαλήχ μπέης, δηλώνει ότι έλαβε από τους κατοίκους του χωριού Παρδικάκι (πιθανόν Δελβίνου) 250 γρόσια για τό άγαλίκι της ίδιας χρονιάς²⁸. Παρομοίως για ένοικίαση του άγαλικίου της Ίερισσού στη Χαλκιδική από τόν άγά των όρυχείων των Μαδεμοχωρίων κάνει λόγο ό Μ. Cousinery στό ταξιδιωτικό του κείμενο²⁹. Ανάλογα όμως μέ τίς τοπικές συνθήκες και συνήθειες, φαι-

25. Βάσω Ψμούλη, *Σούλι*, ό.π., σ. 229, όπου και τό απόσπασμα από χειρόγραφη ιστορία της Ήπειρου.

26. Ιστορική και Έθνολογική Έταιρεία της Ελλάδος, Άρχείο Περρούκα, αρ. 47395. Τήν επισημάνση του έγγραφου όφειλω στην Μάρθα Πύλια, που τό άξιοποίησε σε ανακοίνωσή της μέ τίτλο: «Προεστοί και πολιτικό χρήμα στην προεπαναστατική Πελοπόννησο», στό Διεθνές Συνέδριο Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας «Θεωρητικές άναζητήσεις και έμπειρικές έρευνες», που διοργανώθηκε από τό Ήλεκτρονικό Δελτίο Οικονομικής Ιστορίας, στό Ρέθυμνο, 10-13 Δεκεμβρίου 2008.

27. Νοηματική συνάφεια μέ τό άγαλίκι ένδεχομένως παρουσιάζει τό «τερχουνταλίκι» (der uhde = μεσολάβηση, προστασία), μία υποχρέωση που έμφανίζονται νά καταβάλλουν τρία μοναστήρια σε άχρονολόγητο πίνακα εισοδημάτων του Βελή πασά: βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Άρχείο Άλη πασά*, ό.π., τ. 3, 1818-1821, σ. 553, έγγρ. 1365.

28. Β. Παναγιωτόπουλος, *Άρχείο Άλη πασά*, ό.π., τ. 2, σ. 398-399, έγγρ. 700.

29. Μ. Ε. Μ. Cousinery, *Voyage*, ό.π., τ. 2, σ. 145.

νεται ότι ενίοτε το ἀγαλίκι μπορούσε νά καταβάλλεται καί σέ εἶδος, ὅπως στό παράδειγμα τοῦ τσιφλικιοῦ Στύροκοβα (σῆμ. Σωτήρας ἐπαρχίας Φλωρίνης), ὅπου ὑπολογίζεται σέ τμήμα τῆς παραγωγῆς σιταριοῦ καί κριθαριοῦ³⁰.

Ἀνεξαρτήτως ὁμως ἀπό τήν καταβολή σέ χρῆμα ἢ εἶδος, τό ἀγαλίκι ἦταν μία ἐπαχθῆς ὑποχρέωση καί ἀντιπροσώπευε σημαντικό τμήμα τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τῶν χωριῶν πού τήν ὑφίσταντο. Ἐνδεικτική εἶναι ἡ πληροφορία ὅτι, κατά τό ἔτος 1819-1820, τό τσιφλίκι τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Ροσέν (σῆμ. Σιταριά ἐπαρχίας Φλωρίνης) ἀπέδιδε στόν κύριό του εἰσόδημα 14.323,5 γροσίων, ἀπό τά ὁποῖα τό ἀγαλίκι ἀντιστοιχοῦσε στό 9% (1.281,5 γροσία). Βεβαίως, ἡ ἀναλογία αὐτή παρουσίαζε μεγάλες διαφορές ἀπό τόπο σέ τόπο. Σύμφωνα μέ κατάστιχο τοῦ σαράφη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Γάσπαρη, τό ἔτος 1813 ὁ Ἀλῆς ἀγοράζει ἔναντι 18.486 γροσίων τίς φορολογικές προσόδους τοῦ χωριοῦ Σοφάδες Καρδίτσας, τό ποσό δέ αὐτό ἀναλύεται ὡς ἑξῆς: «2.236 τό χαράτσι τῶν Σοφάδων, 7.500 τό μπετέλι ἱλτιζάμι τῆς Μουτεβελῆ χανούμης, 8.750 τό ἀγαλήκι τῆς Σουλτάνας καί τοῦ Σουλτάν κεχαγιασί»³¹. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἐκτός ἀπό τό χαράτσι, οἱ φορολογικές πρόσοδοι τῶν Σοφάδων ἀνῆκαν στή Μουτεβελῆ χανούμη (: σύζυγο τοῦ διαχειριστῆ βακουφίου;), ἐνῶ ὑπῆρχε καί ἀγαλίκι, τό ὁποῖο εἰσέπραττε ἡ Σουλτάν καί ὁ διαχειριστής τοῦ Σουλτάνου (σουλτάν κεχαγιασί) ὡς προστάτες τοῦ χωριοῦ³². Ἐδῶ τό ἀγαλίκι ἐμφανίζεται ὡς μία πρόσοδος τιμαριωτικοῦ τύπου καί ἀντιστοιχεῖ σέ σπουδαιότατο τμήμα τῆς φορολογικῆς ὑποχρέωσης τοῦ χωριοῦ, ἐφόσον ὑπερέβαινε τό 47%, καταβαλλόταν σέ ἐτήσια βάση –φαίνεται, μάλιστα, πῶς τήν ἐπόμενη καί τή μεθεπόμενη χρονιά παρέμεινε σταθερό–³³ καί ἀνῆκε σέ πρόσωπα ἐγκατεστημένα στήν Κωνσταντινούπολη, πού ζοῦσαν μακριά δηλαδή ἀπό τόν τόπο καταβολῆς, ἀλλά ἀνῆκαν στό πῶο στενό περιβάλλον τοῦ Σουλτάνου.

Στίς περισσότερες περιπτώσεις ὅπου ἐντοπίζεται ὑπαρξη ἀγαλικίου, τά χωριά ἦταν τσιφλίκια³⁴. Δέν φαίνεται ὁμως νά ταυτίζεται ἡ κατάσταση τοῦ τσιφλικιοῦ μέ

30. Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali*, ὁ.π., σ. 85.

31. Βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, ὁ.π., τ. 2, σ. 783, ἔγγρα. 930.

32. Σύμφωνα μέ ὁρισμένες μαρτυρίες, ὁ Ἀλῆ πασάς κατεῖχε μερίδιο τοῦ χωριοῦ Σοφάδες, ὃχι ὁμως καί ὁλόκληρο τό χωριό· βλ. Δ. Τσοποτός, *Γῆ καί γεωργοί τῆς Θεσσαλίας κατά τήν τουρκοκρατίαν*, φωτ. ἐπανεκδόση, Ἀθήνα 1983 (1912), σ. 274 καί Β. Μαγρόπουλος, «Τά τσιφλίκια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καί τῶν γιῶν του στήν περιφέρεια Σοφάδων», στόν τόμο *Σοφάδες*, Λαογραφικό Μουσεῖο Σοφάδων, χ.χ., σ. 59.

33. Βλ. ἀντίστοιχο κατάστιχο τοῦ Γάσπαρη γιά τό 1814, Β. Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, ὁ.π., τ. 2, σ. 771, ἔγγρα. 927.

34. Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἀλῆ πασάς εἰσέπραττε ἀπό ὅλα τά τσιφλίκια του ἀγαλίκι· βλ. Α. Uzun, «Tepedelenli Ali pasa ve mal varligi», π. *Belleten*, τχ. 65, 2001, σ. 1061 (καί ἑλληνική μετάφραση ἀπό τόν Γ. Σύρμα στήν ἠλεκτρονική διεύθυνση www.eic.gr/nhrf/institutes/inr/instr-studiorumbalk-gr.html τῆς ψηφιακῆς βιβλιοθήκης τοῦ INE/EIE «Instrumenta Studiorum Balkanica»). Ἡ ὑπόθεση χρήζει περαιτέρω τεκμηρίωσης. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὁμως ὅτι ἀκόμη καί σέ περιοχές μακριά ἀπό τήν ἀκτίνα ἰσχύος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ὅπου κατεξοχὴν ἀνθῆσε

τήν καταβολή του. Για παράδειγμα, σέ κατάλογο μέ τίς ὀφειλές δεκάδων τοιφλικιών τοῦ Βελή πασᾶ, ρητή ἀναφορά στήν καταβολή ἀγαλικίου ὑπάρχει μόνο σέ μία περίπτωση, αὐτή τοῦ Μαλανδρινίου Δωρίδος³⁵. Ἡ πληρωμή ἀγαλικίου πάντως δέν ἦταν συμβατή μέ τό τυπικό τῆς ὀθωμανικῆς διοίκησης. Δημιουργοῦσε ζῶνες προστασίας καί σχέσεις ἐξάρτησης τῶν χωριῶν ἀπό τοὺς προστάτες τους, οἱ ὁποῖες, ἰδίως ὅταν στηρίζονταν σέ πληρωμή βάσει τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, μετατρέπονταν ἐκ τῶν πραγμάτων σέ μία κολληγική σχέση, πού ὥθησε σέ τοιφλικοποίηση τῶν χωριῶν³⁶.

Ἡ πληρωμή ἀγαλικίου ὅμως φαίνεται ὅτι δέν περιοριζόταν ἀποκλειστικά στά χωριά, καί μάλιστα στά τοιφλίκια. Σέ ἐπιστολή πού στέλνει ὁ Κώστας Γραμματικός στόν Βελή πασᾶ, στίς 14 Νοεμβρίου 1809, στήν ὁποία καταγράφει τή σύγκρουση τῆς οἰκογένειάς του μέ τήν οἰκογένεια Παπαγιάννη, γίνεται λόγος γιά ἀγαλίκι ὕψους 500 γροσίων τό ὁποῖο κατέβαλλαν στόν Μουχτάρ πασᾶ γιά δύο μαντριά μέ πρόβατα πού εἶχαν στήν περιοχή τῆς Βούρμπιανης Κονίτσης³⁷. Ἐπίσης φαίνεται πῶς τό ἀγαλίκι μποροῦσε νά ἀφορᾷ καί πρόσωπα ἀτομικῶς, γιά τήν προστασία τῶν οικονομικῶν τους δραστηριοτήτων. Ἡ ἀναφερθεῖσα παραπάνω οἰκογένεια τοῦ Κώστα Γραμματικοῦ, τό 1825, δηλαδή μετά τό θάνατο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὑπογράφει συμφωνητικό μέ τόν Σουλεϊμάν μπέη Γιαούμπεη καί τό γιό του, στό ὁποῖο οἱ τελευταῖοι δηλώνουν ὅτι οἱ πρῶτοι: «ἐγιναν ἐδικοί μας ραγιαδάς καί ἔχομεν νά τοὺς ἀπαντῶμεν καί νά τοὺς βοηθῶμεν ἀπό κάθε ἀδικον καί κακόν, καί διά ἀγαλίκι νά μᾶς δίδουν τόν καθ' ἑκάστον χρόνον ἀπό τριάντα γρόσια, νά μᾶς δίδουν καί ἀπό εἴκοσι πέντε γρόσια ἀκόμη εἰς τό Κόνιτζαν χάνι τους, χῶρια ἀπό τά πρῶτα σινέτια [: ὁμολογίες]»³⁸.

Ἡ Ὑψηλή Πύλη, μετά τήν πτώση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀπαγόρευσε τήν πληρωμή ἀγαλικίου. Ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Σαντραζάμης Ρεφίτ πασάς, σέ μπουγιουρδί πού ἀπευθύνει στοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν τῆς Κόνιτσας τό 1830, «τά ἀγαλίκια ἐσηκώθηκαν, ἐγιναν μεμνοῦ [: ἀπαγορευμένα], μέ φιομάνι βασιλικόν» καί συμ-

τό ἀγαλίκι, χρησιμοποιεῖτο ὁ ἴδιος ὅρος γιά νά περιγράψει κάποιον τύπου κολληγικές σχέσεις. Για παράδειγμα, σέ ἀνθρωπολογική μελέτη ἀναφέρεται ὅτι σέ χωριό τῆς νοτιοδυτικῆς Τουρκίας (δέν δηλώνεται τό ὄνομα), πρὶν ἀπό 250 περίπου χρόνια, τρεῖς ἰσχυροί γαιοκτήμονες ἐγκατέστησαν οἰκογένειες κολλήγων, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονταν στή γῆ τους μέ τό σύστημα τοῦ ἀγαλικίου. Τό τελευταῖο, πέρα ἀπό τίς καλλιεργητικές ὑποχρεώσεις, περιελάμβανε καί σειρά δεσμεύσεων καί καταναγκασμῶν τῶν κολλήγων ἀπέναντι στοὺς κυρίους τους· βλ. Suzan M. Ilcan, «Peasant struggles and social change: migration, households and gender in a rural Turkish society», *International Migration Review*, τ. 28/3, 1994, σ. 559-560.

35. Β. Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, ὅ.π., τ. 3, σ. 552, ἔγγρ. 1365.

36. Βλ. Μιχ. Κοκολάκης, *Τό ὕστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ὅ.π., σ. 87-88.

37. Εὐρ. Σούρλας, «Κώστας Γραμματικός», π. *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, τ. 13, 1938, σ. 74-77.

38. Εὐρ. Σούρλας, «Ἱστορικά σημειώματα. Α'. Ἐπαρχία Κονίτσης καί Ἀλβανοὶ μέληδες», π. *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, τ. 12, 1937, σ. 155.

πληρώνει ότι όλα τὰ ὑπάρχοντα ἀγαλίκια εἶναι ἄκυρα καί στό μέλλον ἂν κάποιος χωριό χρειαστεῖ τήν προστασία Τούρκου ἐνόπλου ὀφείλει νά τό ζητήσει ἐγγράφως ἀπό τόν μοντεσελίμη (: τοπικό διοικητή) τῆς Κόνιτσας. Ὁ τελευταῖος θά στείλει ἕνα «παλληκάρι», πού θά παραμένει ὅσο ὑπάρχει ἀνάγκη καί θά δικαιουται ὡς ἀμοιβή γιά τίς ὑπηρεσίες του τὰ ἔξοδα διατροφῆς καί 20 γρόσια μηνιαίως³⁹. Ἡ ἀκύρωση τῶν ὑπαρχόντων ἀγαλικίων καί ἡ ἀπαγόρευση συναψῆς νέων στήν Κόνιτσα ἐπιβεβαιώνεται καί μέ ἄλλα διατακτικά ἐγγράφα πού ἐκδόθηκαν τὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια⁴⁰. Στό ἴδιο θέμα ἀναφέρεται καί φιρμάνι τοῦ ἔτους 1833, μέ τό ὁποῖο καλεῖται ὁ Ρούμελη βαλεσῆς καί ὁ ναίτης τῶν Σερβίων νά ἐμποδιστεῖ ὁ ζαμπίτης τῆς Κοζάνης νά ἀπαιτεῖ τήν καταβολή ἀγαλικιοῦ ὕψους 4.000 γροσίων κατ' ἔτος, ἐφόσον οἱ κάτοικοι πληρώνουν χαράτσι καί τοὺς ἄλλους φόρους⁴¹.

Συνεπῶς ἡ ἴδια ἡ ὀθωμανική διοίκηση, πού ἀρχικά ἀνέχθηκε καί κατόπιν ἀποδέχθηκε τήν ὑπαρξή τοῦ ἀγαλικίου, ὅταν πρός τὰ μέσα πλέον τοῦ 19ου αἰώνα εἰσέρχεται σέ μιά τροχιά ἐκσυγχρονισμοῦ, θέτει ἐκτός νόμου τίς πρακτικές αὐτές, ἀναθέτοντας πλέον κατ' ἀποκλειστικότητα στόν ἐπίσημο κρατικό μηχανισμό τό θέμα τῆς ἀσφάλειας καί τῆς προστασίας τῶν ὑπηκόων της. Οἱ νέοι καιροί ἀπαιτοῦσαν νέες μεθόδους. Οἱ ἰσχυροί Ὀθωμανοί πρόκριτοι, πού μέσω τοῦ ἀγαλικίου αὐξάναν τόν πλοῦτο τους καί ἐδραίωναν τήν ἐξουσία τους, θά ἀναζητήσουν στίς νέες συνθήκες, μέσω τῆς διείσδυσης στό κράτος, ἄλλους δρόμους γιά νά κατοχυρώσουν τή θέση καί τό κύρος τους, οἱ ὁποῖοι διέρχονται πλέον κυρίως μέσω τῆς οἰκονομίας καί λιγότερο μέσω τῶν ὄπλων καί τῆς βίας.

Δημήτρης Δημητρόπουλος

39. Τό ἔγγραφο δημοσιεύει ὁ Εὐρ. Σούρλας, «Συμβολαί εἰς τήν ἱστορίαν τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης», π. *Ἡπειρωτικά Χρονικά*, τ. 4, 1929, σ. 226. Ἡ καταβολή τοῦ ἀγαλικίου ἀπό τὰ χωριά τῆς Κόνιτσας ἐπιβεβαιώνεται σέ ἐνθύμηση τοῦ 1826 πού εἶχε κρατήσει ὁ Κώστας Γραμματικός· βλ. ὁ ἴδιος, *Κώστας Γραμματικός*, ὁ.π., σ. 42.

40. Βλ. Εὐρ. Σούρλας, *Ιστορικά σημειώματα*, ὁ.π., σ. 153-154, ὅπου δημοσιεύονται σχετικά τεκμήρια τῶν ἐτῶν 1832 καί 1833.

41. Τό φιρμάνι δημοσιεύει σέ μετάφραση ὁ Γ. Σαλακίδης, *Τά σουλτανικά ἐγγράφα τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Κοζάνης (1721-1909)*, Κοζάνη 2004, σ. 149-150, ἔγγρ. 11. Προβληματικός, κατά τήν ἀποψή μου, εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἀγαλικίου ἀπό τόν ἐκδότη τοῦ ἐγγράφου ὡς ἀγροτικοῦ φόρου (ὁ.π., σ. 165). Σημειώνεται ὅτι τήν ἐποχή αὐτή ἡ Κοζάνη εἶναι κωμόπολις μέ ἀξιόλογη οἰκονομική δραστηριότητα καί πληθυσμό πού κατοικοῦσε σέ 600-700 σπίτια· βλ. σχετικά Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, *Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη τῶν οἰκισμῶν στήν περιοχή τοῦ Ἀλιάκμονα κατά τήν τουρκοκρατία. Ὁ κώδικας ἀρ. 201 τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος Ζάβορδας*, Ἀθήνα 2000, σ. 35-37.